

УДК 631.11.331.4

О. С. Дудник,

аспірант, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

O. Dudnyk,

postgraduate, National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv

FEATURES OF THE AGRICULTURE PRODUCTION IN SMALL FORMS OF ENTREPRENEURSHIP IN CHERKASSY REGION

Узагальнено закономірності становлення і функціонування малих форм господарювання в Черкаській області. Розкрито характер їх взаємодії між суб'єктами аграрного сектора області. Визначено роль малих форм господарювання у виробництві і забезпеченні конкурентоспроможності регіону. Виокремлено чинники зростання виробництва та основні проблеми господарської діяльності фермерських та особистих селянських господарств Черкаської області. Показано щорічне зростання валового виробництва сільськогосподарської продукції в малих формах господарювання досліджуваного регіону. Вищою є частка і темпи виробництва продукції рослинництва. Це зумовлено меншим терміном обороту капіталу порівняно з тваринництвом. Активізація підприємницької діяльності в малих формах господарювання залежить від комплексного підходу щодо стимулювання їх діяльності, що включає вдосконалення регіональної політики, державної підтримки, зростання кооперації.

Overview patterns of formation and functioning of small forms of entrepreneurship in Cherkassy region. Character of co-operation between the subjects of agrarian sector is exposed. The role of small forms of entrepreneurship in the production and ensuring the competitiveness of the region is certainly. The factors of production growing and basic problems of farmers and personal peasant economies economic activity of the Cherkassy region are distinguished. Year-on-year growth of gross production of agricultural goods in the small forms of entrepreneurship is displayed. Higher is part and rates of production of goods of plant-grower. This is due to lower capital turnover period compared to the animal. Enhancing entrepreneurship in small forms of farming depends on a comprehensive approach to promote their activities, including the improvement of regional policy, government support, growing cooperation.

Ключові слова: малі форми господарювання, сільське господарство, фермерство, особисті селянські господарства, ефективність, багатокладність.

Key words: small forms of entrepreneurship, agriculture, farming, personal farm, efficiency, stratification.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток малих форм господарювання в сільському господарстві обумовлює зростання виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності використання природних, людських і капітальних ресурсів при збереженні навколишнього середовища, зростання рівня і якості життя сільського населення і вирішенню соціальних проблем села. Важливим також є інноваційний потенціал цих форм господарювання, можливість швидкої зміни спеціалізації і масштабів товарного виробництва, їх висока адаптивність фермерів до несільськогосподарських форм зайнятості.

Тому важливим стає науковий пошук та освоєння у практиці діяльності малих форм господарювання механізмів, пов'язаних з розробкою оптимальних пропорцій і ефективного використання ресурсного потенціалу з кооперацією і маркетинговою діяльністю особистих селянських і фермерських господарств, визна-

чення ролі державних та місцевих органів влади у формуванні та розвитку багатокладності в сільському господарстві регіону.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В останні роки опубліковані праці, що характеризують і узагальнюючі розвиток малих форм господарювання на прикладі окремих регіонів України, в яких на основі аналізу фактичного матеріалу, дана оцінка їх значущості та розкрито деякі фактори, що впливають на динаміку фермерства і особистих селянських господарств. Розвиток малих форм господарювання в регіонах досліджено в роботах А. Збарської, А. Мохненко, К. Олійника, М. Пітюлича та інших.

ВИЗНАЧЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНИШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Визнаючи наявність безперечних наукових досягнень щодо досліджень регіональних особ-

Таблиця 1. Особисті селянські господарства Черкаської області

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Загальна кількість господарств, тис.	4612,1	4540,4	4359,0	4301,8	4241,6	4136,8
з них господарства, які:						
– утримують худобу та птицю	3346,5	3267,2	3184,1	3111,9	3044,7	2922,2
– мають у приватній власності сільськогосподарську техніку	222,1	234,1	255,4	277,2	303,5	323,1
Площа земельних угідь у володінні та користуванні господарств населення, тис. га	336,2	336,7	336,4	340,2	343,3	349,5
% до площі сільгоспугідь області	21,5	21,7	21,7	22	22,2	22,7
у тому числі сільськогосподарських угідь	315,9	316,0	315,7	319,4	322,8	329,1
у тому числі ріллі	278,3	278,5	278,9	282,4	286,3	293,1
Площа земельних угідь у розрахунку на 1 господарство, тис. га	0,072	0,074	0,077	0,079	0,08	0,082
Наявність техніки, одиниць						
Трактори	6651	6674	6792	6877	6877	7101
Зернозбиральні комбайни	609	626	659	678	715	761
Міні-трактори та мотоблоки	1153	1545	2434	3682	5275	6784
Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.; млн грн.)	1954,7	3222,3	3596,4	3451,7	3611,3	3607,5
- рослинництва	1165,8	1894,2	2297,2	2151,1	2326,4	2334,8
- тваринництва	790,8	1328,1	1299,2	1300,6	1284,9	1272,7
Частка господарств населення у валовій продукції області, %	28,9	26,2	24,8	24,6	24,2	24,5
- рослинництва	37,1	29,8	26,9	26,5	25,8	26,7
- тваринництва	21,9	22,3	21,8	22	21,7	21,3

Джерело: складено автором на основі даних [4; 6; 7].

ливостей розвитку малих форм господарювання, слід зазначити, що окремі питання, пов'язані з виявленням та обґрунтуванням оптимальної структури та розмірів селянських господарств, з вибором їх виробничого напрямку з урахуванням ресурсного потенціалу та можливостей кооперації, вивчені не до кінця, а ряд положень має дискусійний характер. Тому тема є актуальною і потребує подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження особливостей розвитку малих форм господарювання в сільському господарстві Черкаської області.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стратегічні цілі аграрних перетворень у сучасних умовах зводяться до вирішення триєдиного завдання: формування стійкого аграрного виробництва, соціального розвитку села, охорони агроландшафтів і поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості. Вирішення подібних завдань можливе тільки з формуванням багатокладності в сільському господарстві регіону.

Серед вчених немає єдності щодо визначення поняття "мала форма господарювання". Найбільш повним і теоретично узгодженим, на нашу думку, є визначення Пітюліча М.М. та Воронича К.М., які зазначають, що малі форми господарювання — це суб'єкти господарювання, які функціонують у формі юридичної чи

фізичної особи, засновані на приватній власності громадян, а також на їхній особистій праці та праці членів їх сімей, що здійснюють свою діяльність незалежно від сфери прикладання їх праці з метою одержання прибутку та/або для задоволення особистих потреб [5, с. 27]. У визначенні показано правову основу господарювання, характер праці та мету.

До малих форм господарювання належать особисті селянські господарства, фермерські господарства та малі форми господарювання, що відносяться до малого бізнесу на селі (малого агробізнесу).

Умовами успішного розвитку підприємництва в малих формах господарювання є ефективна аграрна політика, ресурсні особливості регіону, розвиток інфраструктури аграрного ринку. Тому актуальним є пошук найбільш ефективних методів регулювання, які дозволили б малим формам господарювання повною мірою реалізовувати свою соціально-економічну функцію у розвитку села.

Черкаська область має високий рівень розвитку сільського господарства, де працює третина працездатного населення регіону. На одного жителя області виробляється валової продукції сільського господарства в 1,5 рази більше, ніж в середньому по Україні. У структурі виробництва сільськогосподарської продукції традиційно переважають зернові культури та цукровий буряк. Важливими галузями є молочнорослинництво, свинарство та птахівництво, де впроваджуються сучасні досягнення селекції та біотехнології.

За рівнем виробництва зернових культур Черкаська область займає 5 місце в Україні, цукрових буряків — 6, соняшника — 11, овочів — 12, картоплі — 14, плодів та ягід — 1 місце. Щодо виробництва продукції тваринництва Черкаська область має такі позиції у виробництві країни: м'ясо — 1 місце, молоко — 7, яйця — 7 місце [7].

Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції у всіх категоріях господарств Черкаської області є висхідною. Стабільно зростає виробництво сільськогосподарських підприємств, що за останні 14 років перевищило рівень 1990 року. Значну роль у сільськогосподарському виробництві області мають особисті селянські господарства, основні характеристики яких наведені у таблиці 1.

У розвитку господарств населення Черкащини спостерігається зменшення загальної їх кількості. Це пов'язано як з погіршенням демографічної ситуації у сільській місцевості, так і з погіршенням умов господарювання: подорожчанням ресурсів, практичною відсутністю доступу до додаткових джерел фінансування і техніки. Зростає площа землі у володінні і користування господарств населення, хоча у розрахунку на 1 господарство показники є практично не змінні.

Технічне забезпечення господарств населення області є низьким — лише 17,4% господарств мали техніку у 2014 році. Хоча загальні обсяги техніки у господарствах щорічно зростають, у розрахунку на одне господарство припадає лише 0,003 трактори, зовсім низькою є забезпеченість зернозбиральними комбайнами. Тому гострою залишається проблема покращення матеріально-технічного забезпечення господарств населення.

Суттєво зростає валова продукція, що виробляється особистими селянськими господарствами Черкащини. У структурі виробництва області вони створюють 24,5% продукції (2014 рік), хоча порівняно з 2009 роком їх частка знизилась. Значною є роль господарств населення і у структурі виробництва продукції рослинництва, і у структурі тваринництва (таблиця 2).

Основними товаровиробниками картоплі, овочів та плодоягідної продукції являються особисті господарства населення. Високою є їх частка у виробництві картоплі 96% загально-

Таблиця 2. Частка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції господарствами населення Черкаської області (у відсотках)

	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
Зернові та зернобобові культури	3,1	10,0	12,8	10,8	11,8	11,8	13,1
Цукрові буряки (фабричні)	0	2,1	1,8	2,7	2,3	3,3	1,6
Соняшник	2,6	3,4	5,5	5,1	5,1	6,5	7,2
Картопля	88,7	99,6	99,2	97,9	97,2	96,7	95,7
Овочі	39,6	87,6	73,3	70,2	75,3	72,7	75,0
Плоди та ягоди	60,0	92,7	87,3	91,3	84,5	80,9	89,4
Велика рогата худоба	9,6	26,3	36,0	35,4	37,2	38,2	34,8
у тому числі корови	18,4	41,8	52,5	51,0	49,4	49,3	47,4
Свині	24,6	63,3	49,7	49,4	46,5	44,4	47,9
Вівці та кози	14,1	87,7	87,8	87,1	85,1	87,1	87,1
Коні	1,6	41,5	66,7	66,7	65,2	63,2	62,0
Кролі	91,1	96,8	89,3	81,2	79,7	72,8	76,1
Птиця всіх видів	55,3	80,9	16,9	18,7	17,0	19,4	18,9
Бджолосімі	73,2	86,0	94,3	94,8	95,5	95,7	95,9
М'ясо (у забійній вазі)	23,2	63,1	10,7	10,5	10,1	10,2	10,4
Молоко	17,4	51,7	54,9	52,5	48,5	47,6	45,9
Яйця	43,2	66,5	32,2	30,0	31,1	34,5	31,0

Джерело: складено автором на основі даних [4; 6; 7].

го обсягу (772,5 тис. т), овочів 75% (267,1 тис. т), плодів та ягід 89% (33,8 тис.т). Виробництво картоплі зросло на 7%, овочів — на 2%, плодів та ягід скоротилось на 24% [4].

Населенням утримувалось 37% загальної чисельності великої рогатої худоби (у 2014 р. — 34,8%), у т.ч. корів — 47,4%, свиней — 47,9%, овець і кіз — 87,1%, птиці всіх видів — 18,9%, бджолосімей 95,9%.

За останні п'ять років коливання частки господарств населення у структурі виробництва області є незначними, однак порівнюючи з 2000 роком падіння є суттєвим щодо вирощування свиней, птиці, кролів та виробництва молока, м'яса, яєць. Такі показники пов'язані зі зростанням обсягів та ефективності виробництва сільськогосподарських підприємств.

Важливою складовою малого бізнесу у сільському господарстві є фермерські господарства. Загальні характеристики їх розвитку у Черкаській області наведені у таблиці 3.

За останні роки в області спостерігається зростання кількості фермерських господарств. Серед різних організаційно-правових форм підприємництва у сільському господарстві області вони складають 66,7%. Площа сільськогосподарських угідь, що припадає на одне фермерське господарство залишається практично незмінною — 0,12 тис. га. Зростає чисельність зайнятих. Проте погіршується матеріально-технічне забезпечення фермерських господарств за останні два роки.

Валова продукція фермерських господарств суттєво зросла порівняно з 2009 роком (практично в 4 рази). Хоча їх частка виробництва залишається не значною (5,7% у 2014 році), що свідчить про недостатній розвиток потенці-

Таблиця 3. Фермерські господарства Черкаської області

Показник	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість фермерських господарств, одиниць	1134	1132	1125	1158	1208	1284
% від загальної кількості с/г підприємств області	61,0	61,5	61,0	61,6	63,9	66,7
Площа сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств, тис. га	128,2	130,5	131,6	135,3	139,1	147,0
Площа сільськогосподарських угідь на 1 фермерське господарство, тис. га	0,11	0,12	0,12	0,12	0,12	0,11
у т.ч. ріллі, тис. га	125,9	128,7	129,6	133,4	136,8	144,3
Чисельність працівників у фермерських господарствах, осіб	3628	3446	3606	3772	3974	3922
Наявність тракторів, штук	7996	7224	7236	7545	7338	6980
Наявність комбайнів і збиральних машин, штук	2605	2479	2201	2239	2282	2099
Наявність техніки для тваринництва, штук	3287	3159	3563	3572	3638	3539
Енергетичні потужності, тис. кВт	2588	1851	1883	1975	1923	1775
Валова продукція сільського господарства у фермерських господарствах, у постійних цінах 2010 року; мільйонів гривень	204,9	200,2	685,5	685,0	831,7	839,4
- рослинництва	184,0	60,6	638,4	636,1	777,7	787,1
- тваринництва	20,9	112,0	47,1	48,9	54,0	52,3
Частка фермерських господарств у валовій продукції області, %	3	1,6	4,7	4,9	5,6	5,7
- рослинництва, %	5,9	1	7,5	7,8	8,6	9
- тваринництва, %	0,6	1,9	0,8	0,8	0,9	0,9

Джерело: складено автором на основі даних [4; 6; 7].

іалу виробництва цієї форми господарювання. У структурі виробництва фермерських господарств переважає рослинництво. Частка фермерських господарств у структурі виробництва Черкаської області наведена у таблиці 4.

Роль фермерських господарств у виробництві основних сільськогосподарських продуктів області зростає і у рослинництві, і у тваринництві. Хоча слід зазначити, що виробничий потенціал фермерських господарств області недостатньо розвинений. Значною є частка фермерських господарств у виробництві соняшника — 13,8% у 2014 році, зернових та зернобобових культур — 9,8%, цукрових буряків — 5,8%.

Дослідження діяльності малих форм господарювання Черкаської області показують, що, незважаючи на певні проблеми, вони успішно розвиваються. У ряді районів області, де практично згорнуто колективне сільськогосподарське виробниц-

тво, фермерські господарства відіграють значну роль у сільськогосподарському виробництві. В окремих районах фермерські господарства краще інших форм господарювання забезпечені сільськогосподарською технікою, по найважливіших видах сільськогосподарських культур мають середні показники за ряд років набагато вище, ніж у середньому по області, що дозволяє їм з кожного гектара посівів зернових вирощувати зерна не менше, ніж у великих і середніх підприємствах. Роль малих форм господарювання у продовольчому балансі області є значною.

Активізація підприємницької діяльності у малих формах господарювання Черкаської області залежить від комплексного підходу до стимулювання їх діяльності. Основні напрями їх розвитку можна групувати так:

1. Формування механізмів координації взаємодії між учасникам управлінських відносин

Таблиця 4. Частка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами Черкаської області (відсотків)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Виробництво основних сільськогосподарських культур фермерськими господарствами							
Зернові та зернобобові культури	9,22	9	9,19	9,26	9,6	9,54	9,79
Цукрові буряки (фабричні)	3,67	2,97	7,26	3,4	2,41	5,11	5,77
Соняшник	12,81	12,92	12,99	13,89	14,91	13,83	13,79
Картопля	0,12	0,12	0,08	0,23	0,2	0,12	0,14
Овочі	1,05	1,09	1	1,33	1,98	1,83	2,11
Поголів'я худоби та птиці у фермерських господарствах							
Велика рогата худоба	1,52	2,22	2,49	2,75	2,96	2,97	3,27
у т.ч. корови	1,23	1,79	1,99	2,25	2,34	2,42	2,41
Свині	2,4	3,04	3,3	2,95	3,4	3	3,29
Вівці та кози	1,45	1,95	2,54	2,78	2,78	2,84	3,08
Птиця	0,07	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,03
Виробництво основних видів продукції тваринництва фермерськими господарствами							
М'ясо (у забійній вазі)	0,49	0,32	0,31	0,4	0,25	0,41	0,4
Молоко	0,91	1,53	1,65	1,83	1,97	2,03	2,02
Яйця	0	0,01	0,04	0,01	0,01	0,01	0,01

Складено автором на основі даних [4; 6; 7].

представниками державних органів управління, місцевого самоврядування, асоціацій сільськогосподарських товаровиробників та окремими суб'єктами, включаючи малі виробничо-підприємницькі форми господарювання. На основі їх спільних рішень повинні розроблятися державні і регіональні програми розвитку сільського господарства. Це дає можливість обґрунтованого адресного перерозподілу між товаровиробниками державних і регіональних бюджетних коштів.

2. Підтримка малих форм господарювання в сільському господарстві Черкаської області повинна здійснюватися в напрямку ліквідації цінového диспаритету на промислову та сільськогосподарську продукцію, кооперування господарств щодо придбання та використання техніки, переробки та збуту сільськогосподарської продукції, надання цільових кредитів на пільгових умовах, організації інформаційно-маркетингових центрів. Реалізація даних заходів здійснюватися в межах державної програми регулювання діяльності малих сільськогосподарських форм на селі на основі розвитку кооперації.

3. Одним із найбільш перспективних заходів є створення центрів колективного користування (ЦКП), що розташовують власної сільськогосподарською технікою та виконують механізовані роботи в СФГ за договорами. Матеріально-технічна база ЦКП може бути на основі нової техніки, придбаної за умови значної державної підтримки, може складатися з нової та старої техніки, придбаної на вторинному ринку [2].

4. На місцевому рівні особливо важливо сприяти розвитку спеціалізованих форм управлінської взаємодії з фермерськими господарствами у вигляді інформаційно-консультаційного обслуговування.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Запропоновані заходи дають можливість на єдиній концептуально-методичній базі визначити реальні перспективи розвитку різних організаційно-господарських форм в сільському господарстві та необхідних механізмів управління ними на засадах соціального менеджменту. При цьому регіональні програми повинні ґрунтуватися на детальних дослідженнях стану та перспектив розвитку АПК, у тому числі щодо найважливішої складової соціального ресурсу.

Література:

1. Збарська А.В. Забезпечення конкурентоспроможності фермерських господарств сільського регіону / А.В. Збарська // Вісник Сумського національного аграрного універси-

тету. *Фінанси і кредит*. — 2013. — №1. — С. 142—150.

2. Мохненко А.С. Конкурентоспроможність фермерських господарств регіону [Електронний ресурс] / А.С. Мохненко // *Економіка. Управління. Інновації*. — 2012. — № 1. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_1_36

3. Олійник К.А. Функціонування фермерських господарств Черкаської області // *Агросвіт*. — 2013. — №9. — С. 17—21.

4. Офіційний сайт Головного управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ck.ukr-stat.gov.ua

5. Пітюлич М.М. Теоретичні аспекти дослідження малих форм господарювання / М.М. Пітюлич, К.М. Воронич // *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер.: Економіка*. — 2014. — Вип. 1. — С. 26—28.

6. *Сільське господарство Черкащини 2014. Статистичний збірник* / За редакцією В.П. Приймак. — Головне управління статистики у Черкаській області, 2015. — 252 с.

7. *Сільське господарство України за 2014 рік. Статистичний збірник. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко*. — К.: Державна служба статистики України, 2015. — 380 с.

References:

1. Zbarska, A. V. (2013), "Ensuring the competitiveness of rural farming region", *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Finansy i kredyt*, vol. 1, pp. 142—150.

2. Mokhnenko, A. S. (2012), "The competitiveness of farmers in the region", *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, [Online], vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_1_36 (Accessed 1 Feb 2016).

3. Oliinyk, K.A. (2013), "Privacy farms in Cherkassy region", *Ahrosvit*, vol. 9, pp. 17—21.

4. The official site of the Main Statistical Office in Cherkasy region (2015), "Agriculture" available at: www.ck.ukr-stat.gov.ua (Accessed 29 January 2016).

5. Pitiulych, M. M. and Voronych, K. M. (2014), "The theoretical aspects of the study of small forms of management", *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu*, vol. 1, pp. 26—28.

6. The official site of the Main Statistical Office in Cherkasy region (2015), *Sil'ske hospodarstvo Cherkashchyny 2014. Statystychnyi zbirnyk*, [Cherkassy region Agricultural Statistical Yearbook 2014], Cherkasy, Ukraine.

7. State Statistics Service of Ukraine (2015), *Sil'ske hospodarstvo Ukrainy za 2014 rik. Statystychnyi zbirnyk*, [Farming Ukraine 2014. Statistical Yearbook], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2016 р.